

Az etnikai kapcsolatok nyugati szociológiája

Az etnikai kapcsolatok csak napjainkban váltak a módszeres tudományos vizsgálódás tárgyává. A két világháború között Salvador de Madariaga összehasonlító néplélektani (Völkerpsychologie) tanulmányában: *Englishmen—Frenchmen—Spaniards* (Oxford University Press. London, 1928.) a nemzeti jellem megnyilatkozásával magyarázza a nemzetek közötti kapcsolatokat is. Ha tanulmányozni akarjuk egy nép jellemét, mindenekelőtt történelmét, társadalmi rendjét és kultúráját kell megismerni. Bizonyos mértékig Madariaga munkahipotézisét igazolja Abram Kardiner személyiségelmélete. A személyiség alapstruktúrája szerinte „a pszichikus és viselkedésbeli jellemzők olyan együttesét jelenti, mely ugyanazokkal az intézményekkel és jelenségekkel (például a nyelv) történő érintkezéséből származik.“ (A. Kardiner: *Individual and his Society*. New York, 1939.) A nemzeti jellem Kardiner gondolatmenetét követve bizonyos hajlamok, elképzelések, érintkezési módok rendszere. Ez a rendszer teszi lehetővé az adott etnikai közösséggel való azonosulást és a más nyelvű és kultúrájú népekkel való kapcsolatteremtést. A nemzeti jellem azonban nem állandó. Azok a tulajdonságok, amelyek több nemzedéken át hagyományosak, a következő nemzedéknél el is tűnhetnek.

Az etnikai közösségek „mi-tudata“ olyan tudattartalom, amely elválaszthatatlan a nyelvtől, a szokásoktól, hagyományoktól, magartartási normáktól. Belső szerkezetét tekintve meglehetősen tagolatlan, nem „a belső kohézió [...] motívumai játszanak benne szerepet“ (Szűcs Jenő). A mozgékony társadalmi rétegek (például külföldön tanuló diákok, kereskedők, kereszties lovagok) közvetlen kapcsolataikban élték át kontrasztélményeiket. Henri Tajfel szerint az etnikumok közti kapcsolatokat elsősorban az határozta meg, hogy az egyén saját csoportját milyen mértékben tekint a másiktól eltérőnek. A népek közötti barátságos vagy barátságtalan érzületet nagymértékben befolyásolja az országok külpolitikai irányulása. A második világháború eseményei megváltoztatták az amerikaiaknak a németekről, olaszokról és különösen a japánokról alkotott képét. (Buchanan—Cant-ril: *How Nations See Each Other*. Urbana, 1953. VIII.) Az egyének, csoportok magartartásának alakulásában, a „mi“ és az „ők“ közötti kapcsolatokban fontos szerepet játszanak az előítéletek. Az előítéletek tanulmányozása ezért fontos területe az etnikai kapcsolatok szociológiájának.

A másokkal kapcsolatos benyomások, nézetek, érzések, vélemények a szenzoros értesülések mellett szubjektív értékítéleteket is tartalmaznak. Fontos szerepet játszik az, hogy milyen információ áll az egyén vagy csoport rendelkezésére, de nem kevésbé fontos az is, hogy milyen nagyságrendű az egyének és csoportok közötti interakció. Az interakcióban döntő tényező az észlelés, az, ahogyan az egyén percipálja a vele szemben álló személyt. „Nem a tények, hanem az értékek, nem a tényinformációk, hanem az értékinformációk heterogén sokasága a legfőbb forrása annak a zűrzavarnak, ami a mai keso — XX. századi — ember egyik legfőbb élménye, terhe“ (Hankiss Elemér). Minden társadalmi osztálynak, csoportnak, rétegnek megvan a maga sajátos, a többiekével csak részben egyező, részben vele szemben álló értékrendszere, amelyet érvényesíteni is akar. Elméletileg és gyakorlatilag az etnikumok szempontjából annyi különálló értékrendszert lehet megkülönböztetni, ahány külön érdeket hordozó, mi-tudattal rendelkező etnikum van. Werner K. Ruf tanulmányában (*Der Einfluß von Bildern auf die Beziehungen zwischen Nationen*. Zeitschrift für Kulturaustausch, 1973. 3.) a nemzeti sztereotípiák működéséről írva megállapítja, hogy az információk a másik nemzetről alkotott képből átértelmeződnek. Az érzelmi oldalnak nagy az ellenálló képessége a külső, informatív hatásokkal szemben, az ítékezés viszont inkább érzelmi telítettségű. A mi-csoport és természetesen a csoporthoz tartozó egyének, miközben egymással kapcsolatba lépnek, nem tudnak elszakadni a kialakult sztereotípiáktól. Csak hosszas és kölcsönös megbecsülésen alapuló együttélés és érték-csere-lődés tudja megtisztítani az etnikai képet a ráakódott előítéletektől.

Az etnikai kapcsolatok kutatásának nem elhanyagolható területe az akkulturáció jelenségének tanulmányozása. Az akkulturáción az etnológia azokat a változásokat érti, amelyek két kultúra találkozásakor következnek be. Egy fejlettebb kultúrának a fejletlenebbel való szembesülése súlyos lelki következményekkel járhat, különböző konfliktusokhoz vezethet. Történelmi példára hivatkozva: az Európában később megtelepedett nomád népekkel szemben évszázadokon keresztül megkövetelték a „keresztény életvitel“ elfogadását. Eltérő életmódjuk, nyelvük, kultúrájuk megnehezítette a beilleszkedést a fejlettebb társadalmi szerkezetbe. Lelki konfliktusairól tudomásom szerint nem maradtak fenn adatok. Sokkal többet tudunk az empirikus szociológia jóvoltából, a modern ipari társadalomba való beilleszkedés megrázkódtatásairól. Paul-Hassan Mancorps a franciák és a szenegáliak adaptációjával foglalkozik tanulmányában (*Les problèmes d'acculturation reciproque en recherches inter-ethnique*. Ethnies, 1971. 1.). Az adaptáció a Franciaországba bevándorló szenegáliaknál az értékrendszer és életmód olyan változásával jár együtt, amely végül is a hagyományokkal való szakításhoz vezet. Michel Jullien és Guy Rocheteau afrikai országokban végzett hasonló kutatásokat. Különböző eredetű és kultúrájú népek alkalmazkodását vizsgálva arra a következtetésre jutnak, hogy a városi társadalom felbontja a törzsi kötelékeket, átrendezi a család és az etnikai csoport szerkezetét.

Többen vizsgálták az elmebajok gyakoriságát az Európába bevándorló színes bőrűek között. Christopher Begley ezeket az összefüggéseket a bevándorlók elszigeteltségével magyarázza (*A Comparative Study of Mental Illness Among Immigrant Groups in Britain*. Ethnies, 1971. 1.) A társadalmi beilleszkedés nehézségeinek pszichikai következményeivel a pszichiáter foglalkozik, de a rendelkezésre álló tényeket az etnikai kapcsolatok kutatójának is figyelembe kell vennie.

Az etnikai kapcsolatok konkrét alakzatai a társadalmi szerkezethez és a szocializáció folyamatához kötötten jelentkeznek. A heterogén értékrendszerek találkozási társadalmi közegben megy végbe. Ezért rendkívül jelentős a szocializáció és a személyek közti kapcsolatok empirikus kutatása etnikai vonatkozásban. Az értékelméleti vagy ismeretelméleti elemzés csak elvont modelleket tud alkotni. Ma már közhelynek számít, hogy a gazdasági elmaradottság és a vele járó alacsony szakmai és kulturális színvonal fékezi a társadalmi mobilitást. A beilleszkedés és fejlődés szempontjából viszont az a lényeges, hogy az etnikai közösség ne legyen helyhez kötött, mert ez elkerülhetetlenül elszigetelődéshez vezet.

J. A. Rex angol szociológus városi környezetben vizsgálta az etnikai csoportok kapcsolatainak alakulását. Az átmeneti övezetekben a különböző társadalmi rétegek lakáslehetőségeiket illetően alapvetően különböző helyzetet foglalnak el. Ezért a lakóhelyi közösségek életét a lakások réteg-, illetve „osztály“-konfliktusai határozzák meg. Az átmeneti övezetben letelepedők érdeklődése elsősorban a velük egy nyelvet beszélő rétegek felé fordul. Azoktól várnak segítséget beilleszkedési problémájukban, akiknek értékrendszere nem tér el lényegesen az övéké- től. Az etnikai csoportok egymással szembeni magatartását elkerülhetetlenül befolyásolja lakáshelyzetük. „A helyi származású lakosok magatartását nemcsak az a tény határozza meg, hogy a bevándorlók más etnikai csoporthoz tartoznak. A bevándorló etnikum úgy jelenik meg szemükben, mint amely túlzásfolyja és tönkreteszi a jó házakat — a bevándorlók lakáspiacon elfoglalt helyzete határozza meg azt, hogy minek tekintik őket“ (J. A. Rex: *Az átmeneti övezet szociológiája*). A belvárosok szigetein élő etnikai csoportok hagyományaik megőrzésére törekednek. Életmódjuk azért nem igazán városias, mert elsődlegesen csak hozzátartozóikkal, közvetlen rokonságukkal tartanak kapcsolatot, a másodlagos csoportok elenyésző szerepet játszanak életükben: az idegenektől tartózkodnak. A heterogén városrészekben az azonos etnikai csoport lakta bérház „nyüzsgő mikrotársadalom“, szomszédságok egymás között igen homogének. A gazdasági tényezők mellett a kutatásnak számolnia kell a fogadó ország lakóinak elvárásaival is. Kenneth Little tanulmányában (*Approaches to the Sociological Study of Delations in Britain*) a bevándorlókkal kapcsolatos angol közvéleményt elemzi. A társadalmi igény színvonalát Angliában nagyon magas, s ennek elfogadását a patriarchális környezetből modern nagyvárosba kerülő bevándorlóktól is elvárják. Ezek jelentős része azonban szakképzetlen és írástudatlan, többségükben a szegényekedekben telepednek le. Az angol közép- és felsőbb osztályok ezért a bevándorlókat a „lower class“-szal azonosítják, mert magatartásukban ahhoz hasonlítanak. Kenneth Little azonban nem vette eléggé figyelembe, hogy az angliai bevándorlók többsége néger vagy ázsiai, akiket a bőrük színe is „megkülönböztet“.

Az etnikai közösségek jövőjét illetően e tanulmányok arra a következtetésre jutnak, hogy a civilizáció fejlődése, a városiasodás, a technikai haladás, az életmód megváltozása nem feltétlenül vezet az etnikumok nyelvi és kulturális felszívadá-

sához. Ellenkezőleg: napjainkban a nemzeti mozgalom erősödésének vagyunk szemtanúi. A nem is olyan régen általános „olvasztótégely“-elméletet a valóság cáfolja meg. Az iparosodás és városiasodás korunk jellegzetes fejlődési vonalaként az etnikai közösségek helyzetét is erősítheti. A korszerű műveltség, szaktudás, a technikai civilizációnak megfelelő életmód átvétele többrétgévűvé, nyitottabbá teszi az etnikai közösségek érintkezését, de nem tünteti el annak sajátosságait.

A nyugati kutatások sajátos területe az országhatárok etnikai kapcsolatainak vizsgálata. A kutatók egy része a „határelméletet“ a nemzetközi kapcsolatok tudományához sorolja, mások új tudományágat látnak benne, amelyet „limology“-nak neveztek el. (*Da barriera a cerniera: verso una teoria sociologica dei confini*. Informazione, 1971. 2.) Akárhová is soroljuk az országhatárok mentén történő anyagi és kulturális kapcsolatok kérdéskörét, mindenképpen jelentős, hogy a személyi érintkezések szaporodása a kölcsönös megértés és bizalom légkörét erősíti. A goriziai intézet (Olaszország) adatai szerint az olasz—jugoszláv határon a személyforgalom az 1955-ös 566 307-ről 1969-ben 13 634 584-re emelkedett. A kutatók úgy vélik, hogy a határok nem választhatják el mereven egymástól a különböző etnikumokat. (*Resultati della ricerca sul transito della frontiera Goriziana*. Informazione, 1970. 9.)

A leirtakkal csak érzékeltetni tudom a nyugati szociológiának az etnikai kapcsolatok kutatásában elért eredményeit. Nem térek ki ezúttal a szocialista országokban folyó kutatásokra. A szocialista társadalom szerkezetében az etnikai kapcsolatok sajátos formában alakulnak és fejlődnek. A nyugati szociológusok eredményeit és módszereit azonban, véleményem szerint — kritikával —, szocialista viszonyok közt is fel lehet használni. Ezért nem érdektelen számunkra a nyugati szociológia teljesítménye.

Fábián Ernő

Szépen élni

Arcképvázlat Benedek Marcellról

„...az egész életem tartalma volt: szépen élni, amíg lehet, s szépen meghalni, amikor kell“ — írta Benedek Marcell nem sokkal a halála előtt. A „szépen élni“ példáját adta mindnyájunk számára. Benedek Elek fiaként a család szerető kohójában formálódott. Édesanyja csodálatos egyéniségét sohasem felejtette. („Szépen élt, és szépen halt meg. Így tette meg lelkemben a nő teljes útját a testi szépségtől a fájdalmas anyaság és a hitvesi hűség ideáljáiig. Vénusztól Máriáig.“) Majd Riedl Frigyes és Romain Rolland tanítványaként és barátjaként alakította életét, hozta létre műveit. Hitt mindig a szép életben, munkájában. Ez erőt adott neki, ez keményítette meg gerincét. Pedig 1919 után elcsapott tanárként rákényszerülhetett volna az igénytelenebb alkotásokra. Kérlelhetetlen volt. Mércéjét sohasem tette lentebb. Még a főleg kenyérkereset miatt vállalt fordítások esetében sem. Mindig értékes műveket fordított. Több mint kétszázat. Maupassant-t, Flaubert-t, Stendhált. S közben világosan látta azt, hogy a fordítás saját művei elől veszi el az időt. S azt is, hogy a fordítás csak a nemzedékének szánt mű, rövid időszakra szól, hisz a nyelv fejlődése újabb tolmácsokat kö-

vetel. Ennek ellenére vállalta ezt a munkát. Szolgálni akart ezzel is nemzetének, olvasóinak.

Nagyszerű tanár volt. Azt írta, hogy „a halhatatlanság egy darabját abban keresem, amit tanítványaim lelkébe átoltanom sikerült“. Állíthatom, hogy ez sikerült neki. Nemzedékek idézik tanításait. Én is. A pesti egyetemen hallgathattam Benedek Marcell előadásait a francia romantikus regényről és Goethe *Faust*járól. Egy parányi teremben, több mint húsz évvel ezelőtt. Be kell vallani: kevesen voltunk. De Benedek Marcell mindig úgy tartotta előadásait, mintha ezek figyeltek volna rá. Lelkiismeretesen, pontosan, igényesen. Ha arra a kérdésre keresem a választ, hogy mi ragadott meg legjobban, egy szóval válaszolhatok rá: a szerénysége. Nem színészi pózban tartotta előadásait, mint néhány professzortársa. Hanem finoman, hallgatagon. Elbújva a művek mögött. Saját kutatásaira, felfedezéseire, munkáira sohasem hívta fel a figyelmet. S hogy tudott örülni egy-egy szemelvény bemutatásakor! Ilyenkor csendesen elmosolyodott. Később, amikor látása gyengült, akkor sem tudott tanítványai nélkül élni. A műfordítói szeminárium tagjai a lakására jártak el. 1963

őszén már a magam tanítványaival együtt kerestem fel. Végtelenül kedvesen fogadott. Beszél a Tháliáról, Radnóti-ról, növendékeiről. S megmutatta az akkor készülő *Magyar Irodalmi Lexikon* első kötetének részletét, melyet enokájával olvastatott fel, s úgy ellenőrizte. Ekkor sem hívalkodott azzal, hogy mint főszerkesztő vezeti a lexikon munkálatait. Később egyik könyvről írt cikket elküldtem neki. Kedves levelében is végtelenül nagy szerénysége tükröződött: „Tudom, hogy a megszépítő meszszeség a fizika törvényeivel ellentétben felnagyította előtted képemet. Ami dicséret van szavaidban, az már nem változtat a magamról és munkásságomról alkotott — remélem, szerény — véleményemen.“ (1969. február 17.) Benedek Marcell akkor is szerény volt, könyvtárnyi művel maga mögött, ezernyi tanítvánnyal maga mellett.

Tanári munkája nemcsak a tanítványaival való foglalkozásban rejtett. Műveinek egy része kimondottan „pedagógiai“ célzatú (annak minden rossz mellékzöngéje nélkül). Tanítani akart. Mindenkit. S nem „közéiskolás fokon“. Számos kiadást ért meg *Az olvasás művészete*, mely nemzedékeket nevelt lélsre. Arra, hogy határozottan különítsük el az íróművészt a mesterembertől és a dilettánstól. Szélesebb közönséghez fordult a „kis könyvek“ sorozatával: a versről, a regényről és a drámáról foglalva össze a legfontosabb tudnivalókat. Egy érdekes mozzanatra érdemes felfigyelnünk: mindig haladt az irodalommal, mindig az újat is feldolgozta. Két évig a kolozsvári, tizenhárom évig a budapesti egyetemen adta elő a dráma elméletét és történetét. S új könyve írásakor rájött arra, hogy korábbi kutatásait túllépte a dráma fejlődése: „az egész tudomány kicsúszott a lábam alól. Dramaturgia nincs többé.“ Észrevette Dürrenmatt nagy színpadi sikereit. Foglalkozott a kelet-európai drámával (így a románnal is). Tamási Aron színműveiben a mese és a valóság eredeti összefonódásáról írt.

Kitűnő irodalomtörténész volt. A francia és a magyar irodalom szerelmese. A *francia irodalom* című könyve ma is forrásértékű. Véleményén, ítéletein nem változtatott az idő. Ma is pontos, amit a szürrealizmusról fogalmazott meg André Breton kapcsán: „Írjuk le azt, ami félálomban, a kritika, a logika, a megszokás, a műveltség nyúge nélkül villan keresztül az agyunkon; azt, amit még azon frissen hoztunk magunkkal az álom szabad mezeiről.“ Az 1925-ben befejezett könyvében eljut a ma is biztos értékekig: Paul Valéryig, Pégyuyig, Claudelig. De határozottan utasítja vissza a

selejttest. A régebben divatos Claude Farrère-ről ezt írta: „pontosabb dokumentációval dolgozik, de kevesebb (mennyivel kevesebb!) lélekkel“... Shakespeare egész életén át kísérte. A róla szóló könyvet szinte fájdalommal fejezte be, hisz „bearanyozta“ élete alkonyát. Hamletet mindig társának érezte magányossága miatt. Sokszor írt szeretett mesteréről, barátjáról, Romain Rolland-ról, kit Európa lelkiismeretének neveztek. „A halhatatlanságot jelentő ércszobrot talán inkább erkölcsi, mint művészi szempontból érdemli meg“, jegyezte meg róla. De a magyar irodalomról is sokat írt. Talán Arany János állt hozzá a legközelebb. Egyik tanulmányában, amikor Arany líráját elemezte, a *Magányban* című vers soraival biztatott: lépünk túl az egyéni bajokon, a nemzet, a közösség sorsa lebegjen mindig szemünk előtt. Gárdonyi szobrárt figyelve, nyugodt magányosságát, póztalan egyszerűségét irigyelte: „Csak azt látja a világból, amit látni akar.“ Heltai Jenő jelentőségét így fogalmazta meg: „Nagy dolog, amit a magyar nyelvért tett, de talán még nagyobb az, amit életének példájával bizonyít: békét és szeretetet sugárzó, emberséges lélekkel is fel lehet érni a legmagasabb csúcsra.“ Ez Benedek Marcellra is illik.

Munkássága végtelenül gazdag. A tanár, a professor a legkülönbözőbb olvasói rétegekhez akart szólni. A műnekekről, műfajokról szóló kis könyveiben az alapokat adta meg. Részben ezt az alapozást folytatta felsőbb fokon az *Irodalomesztétika* című munkájával, mely ma is hézagpótló mű. Többek között felveti az irodalmi mű és az idő kapcsolatát. „Egyidőben van jelen lelkünkben minden, s az időtől független körülmények emelnek ki a tudattalan homályából elmúlt eseményeket, amelyek tüstént jelenné válnak.“ Utal Proust, Barbusse, Woolf, Dos Passos, Jules Romains, Thomas Mann műveire. Más eszközökkel szól más olvasóihoz: a *Hajnaltól alkonyatig* című munkájában nyolevan évvel a vállán pillant vissza élete legmaradandóbb olvasmányaira. Az irodalomtörténész hűvösségét, pontos stílusát most felváltotta a vallomást tevő író liraisága. S épp ez a varázsa. Apja, Benedek Elek meséitől indul el, aztán az *Odüsszeia* sarkallta a fiatal olvasót a világ kíváncsi felfedezésére. Majd életének egyik legnagyobb olvasmányára irányítja figyelmünket, Shakespeare *Hamletjére*. „Számunkra is kizökken az idő, a világ rendje, ha súlyos csalódás ér, ha természetünkkel, jellemünkkel ellenkező cselekvésre akar kényszeríteni az élet: szeretet nélkül végzett munkára, megalkuvásra, meg-

alázkodásra, hazugságra." Így szól Benedek Marcell, *Hamletet* olvasva, mindnyájunkhoz. S külön érdekesség az, hogy a modern irodalomból, az időben hozzánk legközelebb álló alkotások közül kiket szeretett legjobban. A magyar frók közül Krúdy *A vörös postakocsi*, Móricz *Erdély*, Babits *Halálfiái*, Kuncz Aladár *Fekete kolostor*, Tamási Áron *Ábel*, Németh László *Iszony* című műveiről vall. Egy kedves epizódot idéz Tamási Áron regénye kapcsán. Elmondja, hogy egy valóban budapesti társaságban „elénekelte“ az *Ábel* néhány mondatát. Természetesen nem énekhangon, hanem a székely beszéd sajátos hanglejtésével. Ezt az eredeti, varázsos zenét szeretne volna érzékeltetni hallgatóival. De azt se felejtjük el, hogy milyen éles szemmel figyelte a világirodalmat — Proust, Romain Rolland, Thomas Mann, Roger Martin du Gard, Franz Kafka, Hemingway, Mauriac, Steinbeck, Böll, Solohov, Aragon és mások műveit olvasva.

Szépírói hevület érződik Benedek Marcell számos tanulmányának részletén. *Délsziget* címen regényes irodalom-

történetet írt. Korrajz és vallomás fonódik össze a *Naplómát olvasom* című könyvében. „Barátja lettem az embernek, úgy, ahogy Apám és Rolland tanítottak: faji, vallási különbség nélkül“ írta. E művét újra felfedezték, rádió sugározta nemrégben. Aztán színházat is varázsolt az olvasólámpa alá: színműveket írva. Klasszikus szépségű novelláiban sokszor személyes és olvasmányélmény fonódott össze: „Fáradt, ezerfelé néző, okoskodó, alkudozó kor gyermekének születtem. Ebben a korban csak a bestiák ontanak vért.“ (*Acis és Galatea*, 1925.). Humanizmusa ez előbb idézett novellában is kifejeződik.

Benedek Marcell élete és munkássága példa lehet számunkra: hogy szépen, szebben éljünk az ő bölcsessége, igényessége, élet- és emberszeretete, gerincesége, magyarsága és európai humanizmusa szerint. Humanista volt. S a nagy távlatok nem kápráztatták el. Így írt: „Nem elég az egész világhoz szólnunk, az egyes emberrel is éreztetnünk kell szívünk melegét.“

Szekér Endre

Az ingázás regénye

Kezdetben vala az irodalom. Amit láttott, papírra vetett az ember külsőleges és belsőleges valóságáról, azt a lélek búvárlás csak azután észlelte, s még később a társadalomkutatás.

Napjainkban ez a sorrend mintha borulóban volna. A hírközlő eszközök forróbb valóságtapadása, úgy tetszik, többet üzen a társadalomtapintó tudományágak mérőműszereinek és őrtállóinak, mint az irodalomnak. A kézművesként magányosan alkotó író nem képes fölvenni a versenyt észlelés és vételezés, földolgozás és értékelés dolgában a kutatóintézetekre, számítógépekre, tudósgárdákra, országos méretű fölmérésekre épülő lélektannal, szociológiával, gazdaságtannal.

Mindez nem új dolog; újszerű olvasmányélmény azonban a mi valóságunk, tudományunk és irodalmunk háromszögében ilyesmit tapasztalni. Az ingázásról régóta ír a napisajtó, szól a rádió, bemutatja a tévé. Épít az ingázókra az ipartelepítést, tanulmányozta helyzetüket több szociológiai, lélektani fölmérés. Végül pedig megszületett az ingázókról írt első regény, az *Éjszakai biciklisták*.*

* Beke György: *Éjszakai biciklisták*. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár-Napoca, 1976.

Általa irodalmunk adósságot törlesztett. Korszerűt lépett. De ugyanakkor hagyományosat is. Korszerűt, az izzón mai, milliókat érintő kérdés megragadása révén, de erdélyszerűen hagyományosat is, erős valóságtöltés, vaskos igazmondása, valamint folkavaro kérdésérzékése folytán. E könyv nemcsak olvasmány, nem csupán irodalmi alkotás. Szociológusnak, lélekbúvárnak, ipargazdásznak, közlekedéstudományi szakembernek egyaránt érdekes tanulmány. Észleletsokaság. De nem akármilyen halmaz. Értékelt, rendezett, átvilágított tapasztalatgyűjtemény. Jobb, mint a szerző bármely eddigi könyve, beleértve riportjait, útirajzait, tanulmányköteteit, regényeit is. Minden, amit Beke eddig látott, cselekedett, megélt és megírt — benne van. Belesűrült. Ez a könyv átfogás és összegezés.

Amit, persze, kockázatos elmondani olyan íróval kapcsolatban, aki az ötvenedik esztendőnek épp csak a küszöbéhez ért. Mégis, az eddig megtett pályának ez a könyv bizvást tanulsága és — tanúsága. Beke nem írhatta volna meg, ha maga is nem volna — bizonyos értelemben — ingázó. Ha kerek három évtizede nem utazgatna Bukarest és Kolozsvár, a Székelyföld és Moldva, a

Szilágyság és Vajdahunyad között. Ripporter létfarmája, életmódja szolgáltatja a személyes élmény hevét, elsődleges nyersanyagát e könyv megírásához. Az pedig már szépírói érdeme, hogy ripporter élményközegéből regényt tudott alkotni. E gondolatív belvilágában érdemes valamit szóvá tenni. Kritikánkban nem ritka a bamba értetlenség: hogyan lehet valaki szépíró, ripporter, tanulmány szerző, publicista, miegyéb? Ha egy tollforgató ennyi mindenre vállalkozik — Beke pedig ez a fajta —, akkor írásait eleve a kételkedés jegyében bolhásszák: az itészkedés főleg a műfajidegen elemek fölkapjtatásában merül ki. Hol mutatható ki novelláiban a riportvónás, riportjaiban a novellisztikus jegy, mikor szólal meg tanulmányában a közíró, s kész az elmarasztalás: ez nem „kimondott” tanulmány, ez nem valódi regény, tehát a szerző nem verbéli regényíró, nem igazi tudós, hanem... Hogy aztán a szóban forgó mű miféle üzenetet hordoz, arról az ilyen beállítottágú kritikus mit sem tud mondani. Hogy Beke mennyire adott okot az efféle vizsgálódásra, hogy írásaiban minő arányban keverednek a különféle műfajok elemei, nem céloim eldönteni. Tény azonban, hogy ez a műve jól példázza, miként lehet ripporter élményeket átlényegítve regénybe foglalni. Egyébként is úgy vélem, hogy a valóságirodalom mai világméretű térhódítása, a műfajelemek keveredése, Heinrich Böll vagy Truman Capote regényei, krónikái után a „tisztá” regény klasszikus értelmezésű követelése korszerűtlen.

Az *Éjszakai biciklisták* sorsregény. Több elem (például a földvári haláltábor felidézése, a szerzők nyelvezete, viselkedése) utal arra, hogy ezek a biciklisták székelyek. De ugyanúgy lehetnének avasiak, mócock, máramarosiak, mezőségiak, báráganiak vagy más olyan tájak lakói, amelyeket régebben elkerültek a nagyüzemek és nagyvárosok, ahol nem nyíltak bányák, vasúti csomópontok s más munkahelyek. Az *Éjszakai biciklisták* világa az elmaradottság, az istenhátamögöttség, az agrárnép-főleség, a külterjes gazdálkodás vidéke. Innen negyven, hatvan, sőt nyolcvan kilométernyire is elvonatoznak a bejáró munkások, s nem elég a két-három órai bumlizás, az állomástól a faluig még nyomják a pedált az éjszakában, domb-ra föl, völgybe le, patakon át. A szabad idejük várakozás, vonatozás. A „három nyolcas” klasszikus megoszlása rájuk nem érvényes.

Bekének nem kenyeré a lakkozás. Ismeri hőseit, sorsukat, jellemüket, s híven ábrázolja: az ingázók társadalmi státusa a kétlakóság. Falun születtek,

nőttek föl, még ott is élnek, de már nem földművesek, termelőszövetkezetek, művelődési otthonnak, utcának, szomszédságnak s egyéb falusi közöségnek az életébe már nem illeszkednek be — ehhez sem idejük, sem alkalmuk —, de még nem városiak, életmódjuk, gondolkodásuk, viselkedésük még nem a városi munkásságé. Átvitt értelemben is ingáznak még a két pólus között. És hosszú az útja a befogadásnak, a városivá levésnek. Noha szükség van rájuk az üzembn, nem kényeztetik el őket. Gyakran a legnehezebb munkát kapják — öntők —, s munkahelyükön nem kevés a por, füst, gáz. Tarajos mérnök pedig, aki meg akarja oldani a szellőztetés dolgát, hiába gyötrődik, az öntők nemigen értik, min töri a fejét, a főnökük viszont szakmai irigységből, kicsinyes tehetetlenségéből gáncsolja.

Beke jó pszichológus, látja, hogy az ingázás nem éppen léleképítő. A munka végét jelző dudaszó és a vonatindító mozdony síp közti időt mivel is lehet kitölteni? Ácsorgással, lödörgéssel avagy italozással. A söröspohár nemcsak ür-mérték, hanem időmérő is. Egy korszónyi, két korszónyi, három korszónyi a várakozás a restiben, kocsmában. S ez folytatódik (a helynek megfelelően borral, pálinkával) a vonaton. A kártyázás még a jobbik eset. Aki pedig netalán olvasni, tanulni igyekszik utazás közben, azt nevetik, ugratják, kinézik maguk közül. A várakozás, ivás, kerékpározás, elégtelen pihenés pedig ideges-ség, ingerlékenység, lobbánkonnyá teszi őket. Hangosabbak, túlekedőbbek, hamarabb emelik föl a hangjukat (s nem ritkán az öklüket). Mindezt pedig megjegyzi, számon tartják a gyárbeliek, a városiak és falusiak, s megvan a véleményük az ingázókról.

Beke nem volna regényíró, ha nem életutak, helyzetek, jelenetek ábrázolásával tudósítana eme biciklizók világáról. Néhány remek figurát sikerült megrajzolnia. Ferenc egykori szövetkezetsszervező, volt tsz-elnök, az osztályharc éleződésének hajdani embere. Sokat tett, hittel, meggyőződésből, jószándékkal, de csörtetón, keményen. Eredményesen, de ártalmasan is. Sok embert riasztott el magától, még a szeretett lányt is. A közösség elfordul tőle, ő is a közöségtől. Se felesége, se gyermeke, se barátja. Csak ingázótársai, sorstársai vannak. Tarajos mérnök ellenkező típus, alapállása a félnkség, riadalom, megtörtség. Magányos, félresikerült lélek. Noha igyekvő, a dolgát értő, melegsívű ember, felesége, fia sem rokonszenvezik vele, nem áll mellette.

Minthogy Beke műve olyan társadalmi kérdést tárgyal, amelyről a különféle

tudományágak már sokszor szóltak, föl kell tenni a modern regények elemzősekor elkerülhetetlen kérdést: mint „költött“ alkotás mivel nyújt többet és újat, egyáltalán van-e létjogosultsága az irodalomnak a valóságbemutatás, információadás dolgában a tudományok mai fejlettsége és eredményessége mellett? Ezt annál inkább föl kell vetni, mert a próza válságát hirdető fejtegetések főleg erről az oldalról támadnak, s nagyon is a kérdőjelezés jegyében.

A válasz nem egyszerű. Különösen Beke esetében nem. Hiszen útirajzban, szociográfiában, riportban, elmélkedésben — olykor a történelem, statisztika, lélektan, demográfia, tehát a tudományok segítségét igénybe véve — sokat írt már az ingázásról. Képes-e hát ezek után „tisztá“ szépirói eszközökkel egyebet, mélyebbet, súlyosabbat mondani?

A felelet csupán soksikú lehet. Először is: az irodalom más, mint a statisztika vagy a demográfia. Nem tényeket, számokat, mozgásvonalakat mutat be, hanem embereket, sorsokat, arcokat, jeleneteket. Az író ábrázol, jelenít, beszéltet, cselekedtet, tájat fest, hangulatot teremt. A tudomány viszont általánosít, absztrahál, sűrít. Megállapításokba, következtetésekbe, kimutatásokba. Eltérők tehát a nézőszögek, a látéletek a prezentálási megoldások. És nyilván más a hatás, az információk szóródásköre is. A tudomány főleg az értelemhez szól (ami persze nem zárja ki az emóciókeltést). Az irodalom szintén megmozgatja az értelmet, de apellál az érzelmekre, indulatokra is. Több sípon játszik, ágazóbban igyekszik hatni.

A kérdés eszerint az, képes-e az író a literatúra sok-sok lehetőségét, eszközeit fölhasználni? Összehoz-e olyan jelenetet, amely fölkarolja, megrázza az olvasót? Embereit úgy beszélteti, dolgoztatja, gondolkoztatja-e, hogy lássuk, halljuk őket, velük együttérezzünk? Eszmefuttatásai elgondolkoztatók-, tájbemutatása gyönyörködtető-, háborzongató-e?

Ha igen, nyert ügye van. S helye a nap alatt. Nem a tudományok ellen. Nem fölöttük vagy alattuk, hanem mellettük. Bele kell nyugodnunk, hogy ténybeliség dolgában az irodalom ma már nem képes többet mondani, mint a tudomány. Sőt, lehet hogy — ehhez viszonyítva — egyre kevesebbet. De mint-hogy temérdek eszközzel és sokféle vevőkészülékünkre hat és több síkban, a befolyása — úgylehet — nagyobb. Az élmény, amelyet nyújt, megrázóbb, fölkaravóbb, s ezért tartósabb is. Talán.

Beke György birtokolja az irodalom kínálat eszközeit. És bírja szusszal. Egyik termő eljárása alakjai mélymúltjának fölbolgatása. Tarajos mérnök kü-

lönböző szintű és intenzitású megaláztatását, mellőzését megrendítő jelenetekben mutatja be. Ezek után megértjük az öreg csöködtséget, nyúltszívét. A mai meglett férfiak története csecsemőkorukba, apáik elhurcolása idejébe nyúlik vissza avagy a kisiskolás időkre, amikor szüleik a kuláklistára kerültek, s őket kitették az iskolából. Nem véletlenül emlegetik az anyák, hogy apa nélkül nevelték föl őket. E bemutatásmezőben az emberek többdimenziósak lesznek, egy-egy jelenkori cselekedetüknek, de még elszólásuknak is látjuk a húsz évvel ezelőtti motivációját. Beke párbeszédei — egyik-másik riportjabeliekkel ellentétben — tömörek, velősek, frappánsak. Plasztikus, hangulatos néhány öntödei környezetrajz, avagy annak a patáknak a bemutatása, amelynek hidján hazafelé menet átkarikáznak. Vázlatosabb, elmosódóbb viszont a regény társadalmi-történeti mögöttességének bemutatása, itt-ott pedig túl gyorsított, szagatott s emiatt hiányos a lélektani indoklás, a belső megalapozás. Kár. Mert a szerzőt gazdag életismerete, a témában való jártassága, áradó mesélőkedve nagyobb lélegzetű mű megírására teszi alkalmassá.

A tudatos író — ha mélyen elemzi a társadalmat — igyekszik a jövőbe kémlelni, a kibontakozás erővonalait is földerengtetni. Beke kommunista tudatossággal végzi ezt, alakjai sorsának alakulása, töprengésük kicsengése sok mindenre utal. Tarajos mérnök kísérlete balul végződik ugyan, de az öntöde új párttitkára a régebbihez képest tovább lát, s fölismeri, hogy így vagy úgy, de valóban meg kell oldani a szellőztetést. Tanulnak a munkások, s ki erre, ki arra, de előbbre lép. Fölkerül a nevük a lakáskiutalások listájára, megnyílik előttük a mesterré válás, a magasabb fokú beosztás, a városba költözés lehetősége. Az ingázás nem kötelező, a kétlakiság nem örökérvényű, vannak alternatívák, lehet választani. Nem szólvá arról, hogy az elmaradott vidékek iparosítása ma a leggyorsabb ütemben halad; egyre kevesebb ember kényszerül az otthonától távol dolgozni.

Nem szándékszem a történelmi és mai tematikájú művek sok tekintetben mesterességes és rossz ízű vitáját folytatni, hiszen épp Sütő András vagy Kocsis István újabb drámái bizonyítják a legjobban, hogy múltos ihletű művek mennyire jelen-elevenségű mondandót hordozhatnak, csupán azt jegyezném meg, hogy az olyan mában élő regény, mint a Bekéé, a világot töprengőn figyelő számára tanulságos olvasmány.

Herédi Gusztáv

A jövőbe menekítés esélyei

Csataterek; küzdelem az emlékekkel

Az író — építkezzék bár a múltból avagy a jelenből — mindig a jövőendő partjait erősíti; és mindig az *emberért* nyit csatateret; még akkor is, ha a múlt idővel való küzdelmének színhelye történetesen *paraszti környezet*. Duba Gyula ismeri a törvényt — elbeszélések egész sorában állított alteregót magának, hogy a történelmi szükségyszerűséggel szembesülve önnön lehetőségeit és korlátait jobban kiismerje —: addig nem köthetünk tartós szövetséget a jövőendővel, amíg a megélt idővel, az átélt történelemmel, a cselekvéssel vagy cselekvésképtelenséggel kitöltött, illetve kitöltetlenül magunk mögött hagyott korról el nem számol az ember. S lévén, hogy elsődleges írói élményeit szülőfalujában, egy *faluközösségben* szerezte (Duba 1930-ban született, s már felnőtt fejfel vált ki az önmagától meglehetősen *parasztvilágból*) — akár elbeszélést írt, akár regényt, esszét vagy szociografikus szépprózát, tollát azok a külső és belső történések mozgatják, amelyek emberi és írói érzését húszéves koráig a Garam menti Hontfűzsgyarmaton meghatározták; az a valóság, amit egy megrendült értékudatú közösségnek a második világháború sodrában (és főképp utána) át kellett élnie. Szerencsés író lehet ez a Duba Gyula, gondolhatná a kívülálló, csak papírra keil vetnie mindazt, amit faluja néhány évtized alatt s családjá a jobbágyorsból kiváltan néhány emberöltő alatt a keze alá dolgozott. A kérdés csak az, hogy az író milyen magaslatról, mekkora perspektívából szemléli a rendkívüli körülmények között velük (értük és ellenük) történt dolgokat, s milyen piedesztálra emeli azokat. Tény, hogy a szellem emberének ezúttal is igen komoly felhajtó erőt jelenthetett a szülőföld-élmény. Mert egy szigorú törvényű közösség értékrendjén nevelkedve, eszmélkedve érkezhetett a világba; egy olyan közösségből, amely eddigi történetének (és a történelemmel) legválságosabb korszakában is „biztos és bölcs formája” (Erdei Ferenc) volt és lehetett az emberi együttélésnek. Az ember embernek érezheti már magát, ha ilyen közösségbe születik bele. Csakhogy Dubának is fel kellett ismernie az Erdei megfogalmazta posztulátumot: *parasztként* élni viszont nem érdemes akkor, amikor a történelem utat nyit ahhoz, hogy a parasztság — általános emberi

értékeit s az együttélés formáit megörizve — magasabb fokú életeszmenyt kövessen, emberhez méltóbb életvitelt gyakoroljon. Ahogy ezek a felismerések tudatosodnak Duba Gyulában, áthatják, átrendezik írói világképét, úgy nő túl mondanivalója is az addigi kereteken. Rendkívüli történelmi körülmények között szerzett alapvető írói élményeit úgy formálja meg, hogy hatóságuk túlmutasson szülőföldje, nemzetisége, országa határain; vagyis úgy, hogy korunk nagy problémáinak hordozóivá válhassanak.

Azzá váltunk-e, akivé lennünk kellett volna? Vagy azzá *lettünk*, akivé *lehetünk*? Milyen egyéni meg közösségi igazságok keresésére tettük fel az életünket? *Történelmi jelenléttel* töltöttük-e ki a kort, amelyben élünk adatott, vagy pedig a történelmi tévedések elleni immunitás kitermelésében szereztek érdemeket? Az embereknek sokszor felejtienük kell ahhoz, hogy élhessenek; az írónak épp azokról az időkről nem szabad megfeledkeznie, amikor az embereknek felejtienük kell ahhoz, hogy élhessenek. Hogy önmagunk lehessünk akkor is, amikor már önmagunk lehetnénk. A megélt időt, az átélt kort újratertemve az írónak mindent *végleges*en a helyére kell tennie, hogy a rossz többé fel ne támadhasson, vissza ne térjen, ne zaklassa többé az embereket; a feledésre ítélt időben is világosságot kell teremtenie; vissza kell adnia az embereknek, hogy *tudatosabban* élhessenek. Mert — miként Illyés Gyula figyelmeztet — „a rosszul elrendezett, a rosszul megírt múlt föltamad, visszajár, állandóan zavarja az embert. A megíratlan idő meg egyszerűen el se megy: ködszerűen üli meg a tájat meg az elmét. Barbár, mint a teremtés előtti sötétség.”

A világosságteremtés alapvető emberi igénye készíti tehát Duba Gyulát arra, hogy hadállásokat nyisson „a tájat és az elmét” megülő kódok ellen, a történelmi tisztánlátást zavaró körülmények ellen, a tudati rövidzárakat előidéző idők ellen. Hogy a történelmi időérzéküket és tudatukat elveszített, a század nagy megrázkódtatásai következtében téren és időn kívül rekedt emberek is otthonra leljenek, a légüres térből visszatérhessenek igazi önmagukhoz.

A dubai helyzetteremtő erő működésére talán a legjellemzőbb az *Ugrás a semmibe* című elbeszélés külső és belső története. Az elbeszélés férfialakja — akit meg sem nevez Duba — azért tér

vissza szülőfalujába, hogy találkozassék legbensőbb énjével, az ifjúságával, a tovatűnt évekkel. Csakhogy az egykori biztonságot nyújtó szülőföld helyett valóságos csatátér fogadja; az eszmélését meghatározó valóság elérhetetlen távol-ságba szökött előle; le kell számolnia tehát azzal az illúzióval, hogy a mai, modern kor küzdelseibe beleféradt értelmiségi számára ott áll menedekként az őt felnevelő szülőföld: nemcsak a faluból kikerült ember, maga a szülőfalu sem maradt változatlan. Akárcsak Marin Predánál: *a visszatérés itt is lehetetlen*: „a füstölgő mező láttán újra a harctér képe jutott eszébe, egy csatátérre, amelyen az emlékezet küzd az idővel, s az emlékek valósága csatázik az elmúlással. A múltó idő megöli a valóságot. Igen, az a valóság [...] már halott, csak öbenne él még, más számára hozzáférhetetlen, mert az akkori falu is halott már, s ha él még, ezer alakban él az idő rejtekeiben nyugvó emlékek mélyén. S egyszerre úgy érezte, hogy neki azt a valóságot, mely már csak öbenne él, meg kell őriznie, hogy végleg el ne vesszen, mert minden értékért kár, ami nyomtalanul elvész és megsemmisül.“*

Ugyanez a motívum feltűnik Duga Gyula Garam menti jelentésében is; talán azért, hogy a *megőrzés értelmére* több fény essék. Minthogy a *Vajúdo parasztvilágnak*** ez a végkicsengése, azt kell hinnünk, az író ennek a bizony-ságnak a kiküzdéséért írta meg az egész könyvet: „Ézert jövök majd — törvény-szerűen — haza, hogy megérezzem a szü-lőföldhöz való hűség erejét, és megteljek vele. Bizarr hasonlattal élve azt is mondhatnám, hogy szabadságot veszek ki, mint a nagyapám és az apám a kato-naságtól, és hazamegyek »aratnyi«, újra meg újra learatom a közösségi ember-ség termését, melyet ez a táj terem a számomra, betakarítom az emlékezés gabonáját, és dolgom végeztével megnyugodva visszamegyek a »frontra«, az elvégzendő feladatok harcterére, ahol a munkával való önmegvalósítás hadáll-saiban teljesítek szolgálatot. S a pátoasz ellenére is ez a hasonlat nem valósze-rűtlen: hazamenni jó. Az otthonos táj már nem vár tőlem semmit, életerőmet sem akarja, bőkezű hitelezőként visel-kezik; a szülőföld csak adni tud. Meg-őrzi és visszaadja a gyermekéveket, az ifjúságot, azokat az időket, amikor élni és önmagunkban hinni egyet jelentett, emlékeztet az elvégzett fizikai munka feletti öröme és a közösségben való

helytállás büszkeségére, újra és újra gazdaggá tesz azzal az érzéssel, akik voltunk és akik már nem lehetünk. Ezért azonos bennem valahol a falum azokkal a belső tartalmakkal, amelyek a lélek egyensúlyát és a tettek tisztaságát biztosítják. Számító mérlegelésre és taktikázásra nem csábít, csupán azt sugallja, hogy önmagam legyenek: az, akinek születtem.“

Úgy tűnik: ami hőseinek sosem sikerül, azt változtatja valósággá maga az író.

Menekülés a semmi elől

A dubai hős — akinek érzésvilágát, gondolkodásmódját még az évszázados hagyományaival biztonságot nyújtó falu-közösség alakította ki — tulajdonképpen kettős lelkületű ember: otthagytott egy életformát, amelyben jól érezte magát addig, ameddig az — a társadalmi változások tektonikus mozgásai folytán — túlhaladottá nem vált; aztán választott egy másikat, amelyben emberileg sokkal többre lenne képes, de élete — épp e választás okán — csupa kételey, csupa bizonytalanság. Tulajdonképpen tragikus életérzés ez: a hősnek — társadalmi értelemben véve — győznie kell ahhoz, hogy ráébredjen veszteségeire. Az efféle győzelemnél — az élet „harmadik helyezettjének“ érzi magát mindenben — talán sokkal jobb lenne a teljes kudarc érzete, a nyilvánvaló vereség tudatának elviselése; nagyobb belső ösztönzést és hatékonyabb társadalmi felhajtóerőt jelentene. Csakhogy ez az életérzés nem az egyéni akaratérő hiányának, hanem az élet korlátozottságának az eredménye. „A harmadik helyezést nem kell mindig szó szerint érteni — erre figyelmeztet maga az író is bennünket —, mert nem minden esetben jelent szám-szerű értékelést, sorrendet, mint a si-versenyeken, hanem legtöbbször lelkiállapotot, bizonytalanságot és kételyt jelent, elégedetlenséget és teljesíthetetlen vágyakat, vélt és sosem teljesülő lehetőségeket, váratlanul felfújó sérelmeket és a mellőzés érzetének csillapíthatatlan szúrásait.“ Ettől a lelkiállapottól már csak egy lépés az *ugrás a semmibe*: a cselekvésképtelenségben ki nem élt ösz-tönök felülkerekedése, emberi mivoltunk tudatának feladása, a téren és időn ki-vüliség érzetének elhatalmasodása: „Mi-ért kellett a semmibe ugornod, ostoba? Mi az ördögöt keresel ott, ahol légür-cs tér tátong körülötled, ahol téren és időn kívül csapogsz? Nem vagy te madár, s levegő nélkül még az sem szállhat, le kell zuhannia!“ Duga kétségtelen írói érdeme ennek a helyzetnek a felfede-zése s azoknak a veszedelmeknek a le-írása, amelyek ebben a helyzetben az emberre leselkednek. Persze, tetenetlen-

* Lásd az író válogatott novelláinak kötetét: *Angyal vagy madárijesztő?* Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1975.

** Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1974.

ségről, magányról, elidegenedésről, a személyiség alkotó jegyeinek a felbomlásáról nem tőle értesülünk először s bizonyára nem is utoljára. A lényeg az, hogy milyen helyzetben jelentkeznek az emberen ezek a tünetek. Duba azt mutatja meg, hogy ha a veszedelmeket előidéző okokat tudatosítjuk az emberekben, máris sokat tettünk az érdekükben, s előbb-utóbb képessé válnak arra, hogy tulajdon sorsukkal szembenézzenek. Az igaz, hogy a biztonságérzetében megrendült, az értéktudat válságát elszenvedő, a tudat drámáját mélyen átélő dubai hős már nem találhat vissza abba a közösségbe, mely őt felnevelte, életlátással felruházta; de az is nyilvánvaló, hogy a környezettel való harmonikus kapcsolatot — mely emberi kiteljesedésünk záloga lehetne — mindig ott és azok között kell megteremtelnünk, akik között *élnünk kell*. Az ember nem élhet téren és időn kívül; ha nem tudjuk legyűrni magunk e veszedelmeit, legalább meneküljünk előre; menekítsük a jobbik énünket. Mert meglehet, hogy az áhitott harmónia megteremtéséhez egyetlen élet nem elegendő; nemzedékek kellenek. Az emberi együttélés fel-emelő emlékeinek s az ember tevékeny közönség szenvedélyes igénylésének pedig állandóan élnie kell.

Küzdelem a lélek egyensúlyáért, a tettek tisztaságáért

Van valami törvényszerű abban, hogy a Duba nemzedékéhez tartozó írók — akik többé-kevésbé azonos időben kerültek ki a nagy változások sodrába jutott falu hatóságából — a hatvanas évek végén, a hetvenesek elején ismét szülőföldjük vonzáskörébe kerülnek. Am ezúttal *gondolkodóként* veszik számba a tegnapi és a mai falu valóságát, az önismeretnek, a *magunk keresésének* az igényével. Az eredmény pedig: esszé, vallomás, szociográfia. Tehát mindenképpen: *gondolkodó irodalom*. A nagy összefüggések tisztázásának műfaja, s a nagy művészi összegezeseknek előkészítő mozzanata. Gondoljunk csak Marin Predára: A *visszatérés lehetetlen* esszéi után egy egész vallomáskötetet (Florin Mugur: *Convorbiri cu Marin Preda*. București, 1974) szentel a paraszti életformaváltás jelenlegi folyamatának az elemzésére; s teszi ezt nemcsak közép-európai érvénnyel: a paraszti elidegenedéstől jut el az emberiség sorskérdéséinek a számbavételéig. Hogy Sütő András írói pályáján milyen hatása volt a szülőföld-élménynek s nevezetesen annak a ténynek, hogy a XX. század második felének emberét gyöttrő ellentmondások kiismerése közben megtalálta az „ithoni gondok“ egyetemes össze-

függéseit — talán nem szükséges épp a *Korunk* hasábjain taglalnunk (különösen az 1976. 3. számban megjelent Bretter-írás után). Csak annyit jegyezzünk meg: az *Anyám*-könyv megírása nélkül bizonyára még váratott volna magára Sütő írói világteremtése; ez az egész lényünket megrázó szembesítés a világ dolgaival, olyan igazságokkal, amelyek ebben a szerföltt bonyolult korban csak rendkívül érzékeny írók számára tárulkoznak fel, válnak nyilvánvalókká. Szabó Gyula szülőföld-idézése ugyan nem volt annyira visszhangos, mint a Sütőé, de az kétségtelen, hogy a *Gólya szállt a csúrré* lapjairól az igazmondás újabb magaslatai felé nyílik számunkra kilátás. Szabó Gyula vallomása ugyanis olyan általános emberi értékek mellett tesz hitet, amelyek nem tűnhetnek el egy életforma megváltozásával. Különösen akkor nem, ha az író úgy mutatja be a hajdanvolt élet örök értéktartó törvényszerűségeit, hogy közben kimutatja teherbírást is a történelem változásra forduló időszakában.

Duba kritikusai egyértelműen Erdei Ferenc *Parasztokjával* és Sütő András *Anyám könnyű álmat igér* című könyvével rokonítják a *Vajúdo parasztlágot*. S ez a rokonítás, azt hiszem, egyben azt is sejteti, hogy írónk milyen nézőpontot érvényesít. Erdei — jóllehet mindenről szeretett volna vallani, ami általában a paraszti sorsral és különösen az európai parasztság helyzetével meghatározó módon összefüggött — nem ismerhette azokat az általános emberi értékeket, amelyeket ez a világ, mielőtt széthullott volna elemeire, a kisebbségi, a nemzetiségi lét feltételei között magából felszínre hozott. Nos, ha Duba Gyulát ma sokan tipikusan nemzetiségi írónak tekintik, ez abból adódik, hogy világlátását alapvetően az a józan paraszti emberség alakította ki, amely „gyakorlatiasabban gondolkodott annál, mintsem hogy nemzetiségi ellentétekkel torzítsa el az életét“. Pedig a nyelvi és a vele összefüggő nemzetiségi kérdés ott élt a Garam menti táj valóságában is. De: „Nem úgy élt ott, mint a megkülönböztetés vagy az ellenségeskedés lehetősége, hanem mint a változó történelmi létfeltételekhez való alkalmazkodás ismérve“. A parasztember ugyanis sosem lehet elfogult, mert „gondolkodását és hovatartozását nem az elvontabb nemzetek kategória, hanem inkább a szülőföld, a vidék, az otthonhoz fűző szálak és a falvak egymáshoz való kölcsönviszonya határozza meg“.

Ezek után ugyancsak indokolt lehet a kérdés: melyek azok az összefüggések, amelyek tisztázására, megvilágítására és bemutatására Duba ebben a könyvben

vállalkozik? Érzésünk szerint azért időzött oly szívesen szülőföld-élményének elemzésével, mert — a mához szóló tanulmányokban bővelkedő — *közép-európai parasztsors* képét bonthatta ki belőle; vagyis egy olyan témát ragadott meg, mely alkalmas arra, hogy az *együttélés magasabb rendű formáinak igenlését* sugallja. Hiszen a második világháború nemcsak a zárt faluközösségeket rendítette meg, zilálta szét, de: „összerázta és egymás felé sodorta a közép-európai népeket, nemzeteket. Mintha figyelmeztetni akarta volna őket, hogy a néhány évszázados, nemzedékről nemzedékre öröklődő, természetesen vett nyugalomnak vége, mert a huszadik század életmódjának a dinamizmus, a felgyorsuló változások és a *békés nemzetiségi együttélés szükségességének tudatos átélése* lesz a jellemzője.” (Kiemelés tőlem. — Cs.P.)

Pedig Duba — látszatra — nem ír másról, csak a szülői házról, az egykori és a mai parasztportáról, az utcáról, a gazdákról, a határvidékről, a menekülésről, a faluközösség mibenlétéről, a jogfosztottság állapotáról, a betelepültekről, a középparaszt és az állam ellentmondásos viszonyáról, a lovakról, az ingázókról, a kommunistákról, a paraszti munka értékéről a technikai forradalom korában, ünnepekről és temetésekről — „csak” életről és halálról. De ezek a néprajzi pontosságú és szociográfiai hitellességi leírások a mű egészének összefüggésrendszerében önmagukon túlmutatóvá, önálló jelentéshordozókká válnak. Hogy csak egy példát említek: a könyv első fejezetében megtudjuk, hogy a harmincas évek második felében épített új ház központi része, uralkodó eleme a két szobányi helyet kiszorító magtár volt; a 120. lapon egy végzés szövegét idézi Duba, miszerint a helyiség a szövetkezet gabonaraktárává nyilvánítatik, az istállóban egyelőre még ott

vannak a lovak, az író édesapja saját lovainak szövetkezeti kocsisa; a 174. lapon pedig az olvasható, hogy már nincs szükség istállóra sem: téli konyha és kamra lett belőle. De amíg ez a folyamat lejátszódott, mi minden történt ebben a világban, mi minden változott a paraszti tudatban! Hiszen semmit nem tett céltudatlanul a nép. Annak a harmincas évekbeli új háznak egy jól meghatározott gondolkodásmód és magatartásforma felelt meg, mely a földet, az állatokat, a szerszámokat tekintette az élet központi értékeinek; amelyben a több föld jelentette a nagyobb szabadságot; amelyben az élet egyenlő volt a munkával, az örökös kapaszkodással. A gondok, persze, nem tűntek el a mai portáról sem, melyen a régi magtárból lakószoba, az istállóból téli konyha és kamra lett. De ezek a gondok mar nem a megélhetés gondjai, hanem az *életvitel* minőségei. És nem is kérhetjük számon Duba Gyulától ennek a küzdelemnek a felmutatását: ez már annak az írónak a dolga, aki ezen — a kor követelményeihez alkalmazkodó, új életvitelhez igazodó — portán született, s már ez a valóság lehetett elsődleges élménye.

A Dubaé a (falu)közösség erejének a megérzése és e közösség elvesztésének fájdalma volt. A lovak rekvirálása volt az első jel, ezt követte a háborús menekülés, a munkaszolgálat, a kitelepítés, a betelepítés: és egyszerre odalett az *évszázadok óta egyedül értelmesnek és lehetségesnek elfogadott életvitel és értékrend*.

Duba Gyula válogatott novelláiról és szülőföld-vallomásáról bizonyára lehet szólni más megközelítésben is; esetünkben azt tartottuk a legfontosabbnak, hogy e két könyv a létérzékelésnek, a felismeréseknek olyan foglalata, amelyről csak vesztéstudattal mondhatnánk le.

Cseke Péter

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

ILLYÉS GYULA: HATTYÚDAL ÉBRESZT

„vagy lehet-e a népnek művészete?” — kérdez rá a szerző újabb eszszéjének alcímében korunk művészetének egyik vitatott alapkérdésére; Illyés egy olyan művészet lehetőségét vizsgálja, „amelyet a nép nem készen kapva tesz magáévá, passzívan tehát. Hanem cselekvően: részeseként az alkotásnak is.” A színvonalasan szerkesztett, a „Gyorsuló idő”-höz igazodva rövid, de magvas szövegeket népszerűsítő sorozat (többek közt Lukács György, Fülep Lajos, Szent-Györgyi Al-

bert, Perjés Géza tanulmányai után) új témakörrel gazdagodik tehát most, egyidejűleg szólva a szélesebb közönséghez, s elgondolkoztatva a szakembereket.

„Mi buzogtatta föl vajon a század elején a művészi figyelem szintjére világszerte a népi kultúráknak mindezt az anyagát, amelynek eladdig csak a néprajzi múzeumokban s a földrajzi katedrákon volt helye?” Ilyés magyarázatkeresése azonban nem a múlt, hanem a jelen s a jövő felé fordul, amikor így folytatja: „Nyilvánvaló, hogy elsősorban már az előző korok demokratikus erői hatásának az a robbanásszerű terjedése, amelyet kezdetben, az egzotikus romantika éppúgy támogatott, mint a már-már tudományos szociológia és szocializmus.

De mi magyarázza vajon a jelenség oly váratlan és az előharcok után oly frontátörésszerű győzelmét? Ez keményebb dió. Ezt csak mostanában kezdi foga alá venni a klasszikus esztétika.

Nem kisebb újdonság történt ugyanis, mint annak elkerülhetetlen fölismérése, hogy a népművészet szépségeszménye azonos a magas művészetek szépségeszményével. Hogy a polinéziai bálványok és kölestörő mozsarak öröklési jogon vándoroltak át az etnográfiai üvegszekrényekből a műkereskedések kirakatába. Ismerjük Mallarmé korának japán s kínai divathullámát. Ez a hullám azonban Japánból és Kínából még egy magas, sok tekintetben az európainál is túlfinomultabb réteg alkotását és szépségeszményét hajtotta hozzánk. Am hogy illik be vajon esztétikai elemként egy mindent tudó Picasso művébe egy kunyhólakó pápua szobrának tökéletes vonala? Lorca versébe egy frissen gyűjtött andalúz népdal remek képtömörítése? De észleltem szerint még Moore leghatásosabb alkotásaiban is a prekolumbuszi figurális cserépedény egy-egy bámulatos — mert valóban egyszerre szemet is, száját is gyönyörködtető — »megoldás«-a?

Holott ezzel is még csak a küszöbén állunk a varázsok kastélyának. Hagyján ugyanis a szépségeszmények azonossága. Kezdetben kevésbé hökkengett meg, de mi az előbbieknél is nagyobb figyelemmel vizsgálhatjuk azt a jelenséget, hogy a népművészet igazságésménye, valóságkereső eszménye, emberiség-ésménye mennyire megegyezik azzal, amelyet a magas irodalomnak, a magas bölcsészetnek és társadalomszemléletnek is csak legtisztább műveiben szemlélhetünk.

Ilyés több példát említ a „magas művészet” s a nép művészete között létrejövő kapcsolatokra. A különféle felújítási kísérleteket azonban kritikailag mérlegeli. Egy példa: „Noha éppen a színház kísérletezik szüntelenül, hogy eggyé váljon a tömeggel, a népművészet megújulását nemcsak látványosságnak gondolom. Legkevésbé azt a formát, amelyben a színpadon a népi kosztümbe öltözött tánc-csoportok már-már akrobatái forgással, szertelen sikoltozással mást se hirdetnek, mint mámoros, dionüszoszi elégedettséget, főleg a páholysornak. Más nép-, illetve most már tömegművészetre gondolok.”

A népművészet megújulásában Ilyés a kevesek és a tömegek művészete közötti veszélyes feszültség feloldási lehetőségét keresi. (*Magvető. Budapest, 1976.*)

K. L.

ASHLEY MONTAGU: THE NATURE OF HUMAN AGGRESSION

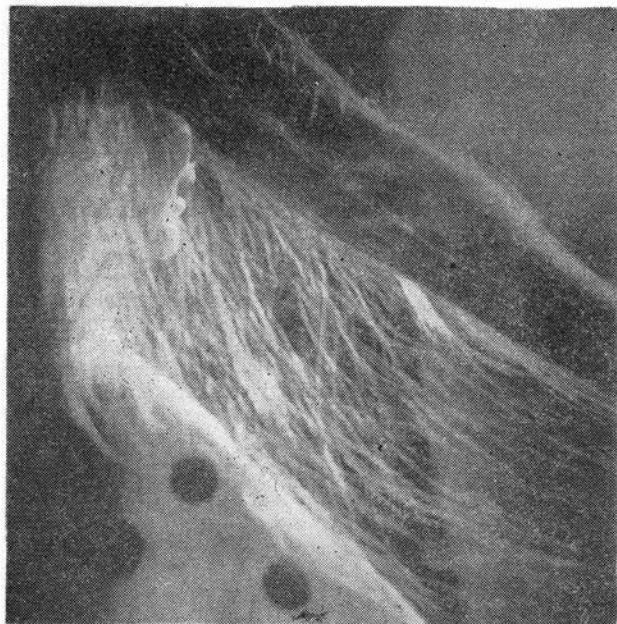
Egyre több vita folyik arról, vele született-e vagy szerzett tulajdonsága-e az embernek az agresszivitás. E kérdéskörbe nyújt átfogó pillantást Kapusy Antal tanulmánya is (*Korunk, 1976. 7. és 8.*). Ashley Montagu pillanatig sem hagy kétségben afelől, hogy a vitában melyik tábor oldalán áll. A fiatal amerikai szerző azzal a bevallott szándékkal írta ezt a könyvet, hogy leromboljon egy igen elterjedt tudományos előítéletet. Azt sem bánja, ha az állatok viselkedéstudományának, az etológiának oly neves képviselőivel kell szembefordulnia, mint Konrad Lorenz vagy Niko Tinbergen. Az újabb és újabb etológiai babonák népszerűsége ijesztő méreteket öltött — ezért nem árt szembenézni a modern agresszivitáselméletek féltelmetes vonzásával.

„Hajlamosak vagyunk arra, hogy a fajunk természetét illető legvérfagyasztóbb állításoknak is felüljünk... Aki olyannyira szelíd természetű, hogy a légynek sem árt — márpedig, ha jól meggondoljuk, az emberek többsége ilyen —, az különös előszeretettel tetszeleg Káin szerepében. Miért? Mi készít bennünket arra, hogy ilyen vad gondolatokkal játszadozzunk? Fajunk »testvérgyilkosként« való elmarasztalása csak abban erősít meg bennünket, amit már amúgy is szinte közhelyszerűen hiszünk és vallunk magunkról. Káin a nyugati kultúrában a bűn szimbóluma. Az »ösztrónös agresszivitás« elmélete tulajdonképpen a bűnösségre vonatkozó vallási doktrína világi változata...

Konrad Lorenz és a többi etológus nem kis elégtétellel hozza fel érvként az emberevés gyakorlatát. Mintha a történelem előtti ember kannibalizmusa elegendő bizonyítékot szolgáltatna az ember vele született agresszivitására. A kannibalizmus bizonyos társadalmakban a múltban is előfordult, és ma is előfordul még. Nehezen hihető azonban, amit az etológusok oly lelkesen hangoztatnak, hogy az »emberevés« a történelem folyamán mindig is kedvenc »mulatsága« volt az emberiségnek. A kannibalizmus végső soron is igen differenciált jelenség. A kannibalizmus rituális formái esetében az elhunyt családtag valamelyik testrészét fogyasztják el jelképesen, mintegy az ősök iránti szeretet vagy hódolat jeléül. Ritkább az emberevésnek az a Felső Új-Guineában honos változata, melynek normái szerint a törzs tagjai megölt ellenségeik húsát is elfogyasztják. Az emberevésnek ezek a formái azonban aligha tekinthetők a primitív népek kedvenc »mulatságának«. Nagyon is kétséges tehát, hogy a kannibalizmus bárhol és bármikor is »eredendő« agresszivitásukat igazolná...

„A bűnözés különböző formái: a tetteles bántalmazás, nemi erőszak, gyilkosság oly gyakorivá váltak az utóbbi időben, hogy sokan úgy vélik, az ember egyetemesen agresszív ösztönei már ennyiből is nyilvánvalóvá válnak. A bűnözési statisztikákat véve alapul, ez a legkézenfekvőbb következtetés. Erre a konklúzióra jut Darwin is, majd nem sokkal utána Freud. Nem rajtuk múltott, hogy az igazi tényekből hamis elméleti következtetést vontak le. Freud alapvetően tévedett mind abban, amit a farkasok természetéről tudni vélt. Az ordások világában nincs farkastörvény, a természet nem ismeri a fajok háborúját. A természet mindig a kooperáció és konfliktus közti egyensúlyra tör — ha van természeti alaptörvény, az csak az egyensúly törvénye lehet. Nem véletlen, hogy konfliktusoktól terhelt időszakokban a partikuláris ideológiák szemüvegén át a természetben is csak a konfliktust látjuk meg, a konfliktusok pedig eltakarják szemünk elől az együttműködés természetes formáit. A vadállatok nem is olyan »vadak«, mint amilyeneknek nem kis elfogultsággal beállítjuk őket. A társadalmi összefüggésekben jelentkező erőszakot túl könnyen varrjuk oldalági rokonaink nyakába. Nincs tehetlenebb bűnbak a vadállatnál.“ (Oxford Univ. Press. New York, 1976.)

A. J.

Kabán József: Fiatalság